

ADATOK A DUNA—TISZA KÖZI BRONZKOR ANTROPOLOGIÁJÁHOZ

LIPTÁK PÁL

Kelebián, a Kőrösér mentén ZALOTAY ELEMÉR 1954 tavaszán leletmentő ásatást végzett, ennek eredményeként egy vegyes ritusú bronzkori temető sírját tárta fel. Az ásató a hozzávetőlegesen teljes sírszámot 450—500-ra becsüli. A túlsúlyban levő hamvasztásos (urnába vagy szórtan való) temetkezés mellett leginkább „ülő” helyzetű, a temetőben minden különösebb rendszer szerint elhelyezkedő, csontvázas sírok is előkerültek.

A régészeti leletekről közlemény még nem jelent meg. ZALOTAY ásatási megfigyelései szerint a régészeti emlékanyagot a „Vatyai” kultúrával lehet kapcsolatba hozni. BÓNA ISTVÁN egy nagyobb tanulmány keretében tanulmányozta az anyagot, a késői Vatyai kultúrával azonosítja és a középső bronzkor második felére helyezi. Mindkettőjük szíves szóbeli közléséért ezúton mondok köszönetet.

A 25 csontvázas sírből 14 koponyát (12 esetben csontvázal) lehetett megmenteni. Ebből 11 metrikus vizsgálatra is alkalmas volt, és pedig: 5 felnőtt (1 férfi, 4 nő), 2 fiatalkorú (juv.) és 4 gyermek (3 inf. II., 1 inf. I.). Az anyag megtartása, bronzkori viszonylatban, igen jó. Vizsgálatát eddigi tanulmányaimhoz hasonló módon (1), Martin előírásai szerint (2) végeztem. A felnőttek metrikus adatait az 1., a leíró jellegeket a 2. táblázat, a fiatalok megfelelő jellemzőit a 3. és 4. táblázat tartalmazza, a jó megtartású felnőtt végtagsontok hosszanti méreteit az 5. táblázatban találjuk. Tekintettel a 2. és 4. táblázatban foglaltakra, az anyag leírásától itt el lehetett tekinteni. Az alábbiakban csupán a leletkörülményekre térek ki, illetőleg a régészeti mellékletek vázlatos felsorolását adom*, valamint a 3 rossz megtartású (nem mérhető) csontvázlelet rövid embertani jellemzését is itt közlöm.

34. *sír.* A koponya urnával volt leborítva. Ezen felül: egy kisebb edény töredékei és néhány állatesont.

35. *sír.* Fületlen edény töredékes fedőtállal, fenékbélyeges bögre. Kuporított testhelyzet.

61. *sír.* Rosszminőségű cseréptöredékek.

64. *sír.* Hármastemetkezés: férfi, nő és gyermek (valószínűleg nem egyidejű). Melléklet nem volt.

A gyermekváz (64/c, 8887 sz.) adatai: kb. egy éves (inf. I.) gyermek nagyon töredékes koponyája. Dolichomorph jellegű.

70. *sír.* A csontvázleletnek az ilyen számú sírral való összefüggése nem egészen biztos. Melléklet nem volt.

* ZALOTAY ELEMÉR ásatási naplója alapján; ennek rendelkezésemre való bocsátásáért ezúton fejezem ki köszönetemet.

85. *sír.* 1 nagyobb füles bögre, 1 kisebb tál.
 86. *sír.* Melléklet nem volt — Kuporított testhelyzet.
 90. *sír.* Széttört edény töredékei. — Közelében kutyaváz, külön temetve.
 91. *sír.* Egyfülű edény.
 94. *sír.* A váz a 92. és 93. urnára borulva került elő hasrafektetett helyzetben.

100. *sír.* (8894 sz.) Egyfülű fekete színű bögre.

7—8 éves gyermek (inf. II.) töredékes és hiányos koponyája (cranium). Dolichokran (koponyajelző : 71.7) homlok magas, meredek, mérsékelt lambdataji lapultság. Koponyaalap és az arc jobb fele hiányzik, állkapocs töredékes.

103. *sír.* (8895 sz.) Melléklet nem volt. Kuporított testhelyzet.*

4—6 éves gyermek (inf. I.) töredékes és hiányos koponyája (cranium). Dolichoid jellegű. Nyakszirtcsont hiányzik, járomívek, orrsontok letörték. Nagyon rossz megtartású vázcsonttöredékek.

Ezúttal közlöm még az *Üllő—Lób pusztai* (HORVÁTH TIBOR ásatása, 1933) és a *Bagról* származó (MOZSOLICS AMÁLIA ásatása, 1949) bronzkori embertani leleteket.** Az előbbit MOZSOLICS AMÁLIA a középső bronzkorba, az utóbbit a bronzkor IV. szakaszába helyezi. Adataikat az 1. és 2. táblázatban találjuk.

* * *

Az egyes jellegek analizisét itt mellőzhetőnek látom, ezeket a mellékelt táblázatok áttekinthetően tartalmazzák. *A jellegegyüttesek összehasonlítása* és értékelése elsősorban a 7 jobb megtartású felnőtt leleten alapszik, de segítségül lehetett venni a meglepően jó megtartású fiatalabb korú, (10—20 év közötti) egyéneket is. A típus analízisekor különösen fontosnak bizonyult az üllői és bagi anyag bevonása, mert lehetővé tette a kelebiai széria hiányos koponyáinak pontosabb taxonomiai értelmezését.

Anyagukban 3 *jellegegyüttest* lehetett minden különösebb nehézség nélkül elkülöníteni.

1. A *brachykran elemet* (bre) csupán nők képviselik. Jellemzésénél a kitűnő megtartású üllői leletet (I. tábla) vesszük alapul. Ennek koponyája rövid, széles, ultrabrachykran, felülnézetben szferoid; magas, hypsikran, tapeinokran; nyakszirti nézetben bomba alakú, planoccipital. Aristenlephal. A homlok széles, de a jelző alapján metriometop; a gyengén fejlett glabella és az arcus superciliaris fölött összeszűkül (mintha láthatatlan pánt szorítaná össze), feljebb azonban laterálisan és a tuber frontalek irányában erősen kidomborodik. Az arc középszéles-széles, de egyúttal magas, leptoprosop, lepten. Fossa canina mély. Szemüreg hypsikonch, kissé szögletes. Orrgyök közép-magas, orrhát egyenes, kevésbé kiálló, chamaerrhin. Arcprofil orthognath, mérsékelt alveoláris prognathiával. Állkapocs inkább magasnak mondható, határozott állsúccsal. — Termet: közepes.

Hasonló jellegűek a *kelebiai* temető 8888 és 8892 sz. koponyái, amelyeknél az arc túlnyomórésben hiányzik, valamint a 61. *sír* (8884 sz.) gyermekkoponyája (II. tábla), az utóbbinál azonban patológikus elváltozások is jelentkeznek (tuber parietalék túlfejlettsége!).

* A többi vázak, ahol külön nem jelöltük, „ülő” helyzetben kerültek elő.

** Valamennyi csontvázmaradvány a Természettudományi Múzeum Embertani Tárában található; ez a kis tanulmány ily módon az itt őrzött teljes bronzkori anyag feldolgozását adja a Duna—Tisza közéről.

I. Duna—Tisza köze, bronzkor — Felnőttek

1. Wichtigere Masse und Indices von Schädeln aus der Bronzezeit (Region zwischen Donau und Theiss)

Méretszám (Martin)	Méretek és jelzők	Kelebia					Üllő	Bag
		64/a 8885 Ad. ♂	64/b 8886 Ad. (♀)	(70) 8888 Mat. ♀	91. 8892 Ad. (♀)	94. 8893 Mat. ♀	— 3360 Mat. ♀	— 5042 Ad. ♂
1.	Koponya legnagyobb hossza	197	176	168	163	182	165	197
1/c	Koponya hossza a metopiontól	195	—	173	168	181	171	(204)
5.	Koponyalap hossza	106	—	(94)	(88)	99	95	—
8.	Koponya legnagyobb szélessége	155	(138)	145	148	140	151	(135)
9.	Legkisebb homlokszélesség	97	102	96	94	97	101	100
17.	Basion-bregma magasság	147	—	(130)	132	126	135	—
20.	Porion-bregma magasság	126	111	112	117	112	121	130
32/1-a	Homlokhajlásszög	52°	—	—	—	—	54°	—
38.	Kpönyakapacitás	1810	—	1400	1400	1322	1480	—
40.	Archossz	98	—	—	—	90	92	—
45.	Járomívszélesség	141	—	—	—	(124)	130	(131)
46.	Középarcszélesség	101	—	—	—	(84)	91	—
47.	Arcmagasság	114	—	—	—	—	119	116
48.	Felsőarcmagasság	65	—	—	—	65	73	—
51.	Szemüregszélesség	42	—	—	—	40	40	—
52.	Szemüregmagasság	29	—	—	—	33	35	—
54.	Orrüregszélesség	24	—	—	—	—	25	—
55.	Orrmagasság	46	—	—	—	52	48	—
62.	Szájpadhossz	—	—	—	—	—	46	—
63.	Szájpadszélesség	42	—	—	—	—	40	—
65.	Állkapocsbütyök-szélesség	123	—	—	—	—	123	125
66.	Állkapocszeglet-szélesség	103	—	—	—	—	97	98
69.	Állkapocsmagasság	33	32	—	—	—	36	35
70.	Állkapocság-magasság	67	—	59	—	—	63	73
71.	Állkapocság-szélesség	36	—	25	—	27	30	37
72.	Arcprofilsszög	88°	—	—	—	—	87°	—
8:1	Hosszúság-szélességi jelző	78,7	78,4	86,3	90,8	76,9	91,5	68,5
17:1	Hosszúság-magassági jelző	74,6	—	77,4	81,0	69,2	81,8	—
17:8	Szélesség-magassági jelző	94,8	—	89,7	89,2	90,0	89,4	—
9:8	Transversalis-frontopar. jelző	62,6	73,9	66,2	63,5	69,3	66,9	74,1
47:45	Arcjelző	80,8	—	—	—	—	91,5	(88,6)
48:45	Felsőarcjelző	46,1	—	—	—	52,4	56,2	—
52:51	Szemüregjelző	69,1	—	—	—	82,5	87,5	—
54:55	Orrjelző	52,1	—	—	—	—	52,1	—
63:62	Szájpadjelző	—	—	—	—	—	86,9	—

Vizsgálatai anyagunk *brachykran* komponensét a régebbi szerzők „*Glockenbecher*” típusával illetőleg K. GERHARDT *taurid* típusával lehet leginkább egybevetni. Ezt a rassztípust, mint a „*harang alakú edények kultúrájának*” (*Glockenbecherkultur*, *cultura del vaso campaniforme*) leglényegesebb komponensét, nevezett szerző részletesen elemezte (3). Korábbi szerzők által általában a *dinári* típussal azonosították, igen világos jellemzését adja pl. JANKOWSKY (4), GERHARDT azonban a semleges *taurid* elnevezést ajánlja. Ez a rasszfogalom a *dinári* és *előázsiai* (*armenoid*) változatokat egyaránt magában foglalja. Ha a

2. Duna—Tisza köze,
2. Beschreibende Merkmale von bronzezeitlichen

Lelőhely	K e l e -		
	Sírszám Leltári szám	64/a 8885	64/b 8886
Koponya megtartása életkora, neme	Kitűnő megtartású cranium 25—30 é. (Ad.) (♂)	Töredékes, nagyon hiányos cranium 30—35 é. (Ad.) (♂)	Hiánytalan calvaria, arc és állkapocstöredék 40—45 é. (Mat.) ♀
Norma verticalis	Pentagonoid	Ovoid	Pentagonoid
Koponya általános jellemzői	Mesokran orthokran metriokran Aristenkephal	Mesokran koponyaalap hiányzik —	Hyperbrachykran hypsikran tapeinokran Aristenkephal
Homlok Glabella	Stenomետop kissé hajlott 3.	Eurymetop kissé hajlott 2.	Metriometop meredek 1.
Norma occipitalis Prot. occ. ext. Proc. mastoideus	Háza!akú 1. Közepes	Bombaalakú 0. Kicsiny	Bombaalakú 0. Közepes
Arc, felsőarc Fossa canina	Euryprosop euryen 3.	Töredékes, valószínű- leg széles	Csak a jobb járom- csont van meg —
Szemüreg	Chamaekonch szögletes	Töredékes, kissé szög- letes, valószínűleg középmagas	Szögletes, alacsony
Orr Orrtövis	Chamaerrhin egyenes, kiálló 1.	Töredékes, hiányos —	— —
Arcprofil alv. prognathia	Orthognath 2.	— 2.	— —
Állkapocs	Elég magas, állk. szöglet, mérsékelten kiálló	Elég magas, nagyon határozott áll- csúccsal	Alacsony, nagyon gracilis
Megjegyzés	Mérs. lambdatáji lapultság. Nyíl- és lambdavarrat men- tén varratsontok. Fossa praenasalis	Fogak rágófelülete nagyon kopott	Planoccipital
Váz	Erőteljes, hiányos váz. Sacrum első szelvénye nem csontosodott el egészen. Ang. pubis kicsiny	Nagyon hiányos, rossz megt. váz, elég gracilis	Nagyon rossz meg- tartású, nem mérhető hosszúcsont töredé- kek
Testmagasság	161 cm, kisközepes	151 cm, kisközepes (1 femur alapján)	—
Típus	Cromagnoid-A	Cromagnoid-A	Brachykran elem

bronzkor — Felnőttek
Skelettresten (Region zwischen Donau und Theiss)

b i a		Ülő	Bag
91. 8892	94. 8893	3360	5042
Kissé hiányos calvaria és arctörédékek 20—25 é. (Ad.) ♀	Hiányos cranium 45—50 é. (Mat.) ♀	Kitűnő megtartású cranium 45—50 é. (Mat.) ♀	Hiány., töred. kissé vetemed. cranium 25—30 é. (Ad.) ♂
Sphaerosphenoid	Ovoid	Sphaeroid	Ellipsoid
Ultrabrachykran hypsikran tapeinokran Aristenkephal	Mesokran chamaekran tapeinokran Aristenkephal	Ultrabrachykran hypsikran tapeinokran Aristenkephal	Hyperdolichokran koponyaalap hiányzik, magas —
Stenometop meredek, alacsony 1.	Eurymetop kissé hajlott, alacsony 1.	Metriometop meredek, domború 1.	Eurymetop meredek 2—3.
Bombaalakú 0. Kicsiny	Bombaalakú 1. Nagyon kicsiny	Bombaalakú Gyenge torus occip. Közepes	Házalakú 3. Erőteljes
Csak a baloldali corpus maxillae van meg 4.	Mesen 4.	Leptoprosop lepten 4.	(Mesoprosop) jobb maxilla hiányzik 3.
—	Mesokonch nagy, kerekded	Hypsikonch kissé szögletes	Alacsony, szögletes
—	Törédékes —	Chamaerrhin egyenes, mérs. kiálló 1.	—
— 3.	— 1.	Orthognath 2.	—
—	Alacsony, gracilis	Magas	Magas, igen erőteljes állcsúccsal
Mérsékelten planocci- pital	Lambdavarrat men- tén varratsontok	Planoccipital Koponya masszív	Lambdatájon varratsontok
Rossz megtartású, nem mérhető váz- csont törédékek	Rossz megtartású, törédékes, hiányos váz	Hosszúcsontok	—
—	150 cm, kisközepes (femurok alapján)	155 cm, közepes	—
Brachykran elem	Kesk. arcú dolichomorf	Brachykran elem	Kesk. arcú dolicho- morf

3. Kelebia, bronzkor — Fiatalkorúak és gyermekek

3. Wichtigere Masse und Indices von Schädeln Jugendlicher und Kinder aus der Bronzezeit. Kelebia

Méretszám (Martin)	Méreték és jelzők	34. 8882 Juv.	35. 8883 Juv.	61. 8884 Inf. II. Path	85. 8889 Inf. II.	86. 8890 Inf. II.	90. 8891 Inf. I.
1.	Koponya legnagyobb hossza	190	180	164	169	177	156
5.	Koponyaalap hossza	103	99	97)	90	97	—
8.	Koponya legnagyobb szélessége	150	141	160	136	134	132
9.	Legkisebb homlokszélesség	94	103	94	88	94	86
17.	Basion-bregma magasság	141	138	136	125	130	—
20.	Porion-bregma magasság	118	121	117	115	112	99
32/1-a	Homlokhajlásszög	52°	58°	57°	52°	52°	—
40.	Archossz	99	99	(94)	85	94	—
45.	Járomívszélesség	126	122	121	106	119	105
46.	Középarcszélesség	87	94	86	81	81	80
47.	Arcmagasság	112	108	96	97	99	91
48.	Felsőarcmagasság	68	66	57	59	61	53
51.	Szemüregszélesség	38	38	39	35	37	33
52.	Szemüregmagasság	32	31	29	32	31	28
54.	Orrüregszélesség	20	25	22	22	21	21
55.	Orrmagasság	48	47	41	43	43	37
62.	Szájpadhossz	45	45	41	37	43	38
63.	Szájpadszélesség	36	39	39	—	38	—
65.	Állkapocsbütyök-szélesség	122	—	108	91	113	95
66.	Állkapocsszeglet-szélesség	99	98	90	78	87	76
69.	Állkapocsmagasság	32	31	27	27	28	25
70.	Állkapocság-magasság	63	57	48	64	51	45
71.	Állkapocság-szélesség	34	32	29	29	27	25
72.	Arcprofilszög	86°	81°	90°	85°	85°	—
8 : 1	Hosszúság-szélességi jelző	78,9	78,3	97,6	80,5	75,7	84,6
17 : 1	Hosszúság-magassági jelző	74,2	76,7	82,9	74,0	73,5	—
17 : 8	Szélesség-magassági jelző	94,0	97,9	85,0	91,9	97,0	—
9 : 8	Transversalis-frontopar. jelző	62,7	73,1	58,8	64,7	70,2	65,2
47 : 45	Arcjelző	88,9	88,2	79,3	91,5	83,2	86,7
48 : 45	Felsőarcjelző	53,9	54,1	47,1	55,7	51,3	50,0
52 : 51	Szemüregjelző	84,2	81,6	74,4	91,4	83,8	84,8
54 : 55	Orrjelző	41,7	53,2	53,7	51,2	48,8	56,8
63 : 62	Szájpadjelző	80,0	86,7	95,1	—	88,4	—

morfológiai jellegeken felül az őstörténeti tényeket is figyelembe vesszük, szerinte a *taurid* típus az előzásiaihoz látszik közelebb állónak.

A mi brachykran elemünk bizonyos tekintetben eltér GERHARDT „*planocipitale Steilkopf*”-jától, így elsősorban abban, hogy orra nem áll ki annyira és vonásai általában finomabbak. A pontosabb elemzést megnehezíti azonban, hogy a mi anyagunkban csak nők vagy gyermekek képviselik ezt a típust. Más bronzkori lelőhelyekről is kerülnek elő hasonló formák, így különösen a BREITINGER (5) által mintaszerűen feldolgozott bajorországi *Nähermemmingen* kora-bronzkori anyagának (lásd pl. az id. tanulmány I. táblájának férfi és II. táblájának női koponyáját) említést érdemel továbbá a H. KAUFMANN (6) által közölt svájci *Saint-Sulpice* szintén kora-bronzkori női koponyája (a töredékes férfi koponya is hasonlóan látszik).

2. A *cromagnoid-A* típust (crA) kitűnő képviselője, a *kelebiai* temető 64/a sírjának (8885 sz.) férfikoponyája alapján (III. tábla.) a következőképpen jellemezhetjük. A koponya hosszú, széles, mesokran, felülnézetben pentagonoid; magas, orthokran, metriokran; nyakszirti nézetben házalakú. A koponyakapacitás (mérés alapján!) rendkívül nagy (aristenkepal). A glabella közepes, homlok ívelt, lamdatáji lapultság. A homlok keskeny-középszéles, stenometop; a pterion táj kissé benyomott. Az arc széles, alacsony, euryprosop, euryen. A fossa canina középmeley. A szemüreg alacsony, szögletes (chamaekonch) téglalap alakú. Az orrgyök magas, az orrhát egyenes, erősen kiálló, chamaerhin; fossa praenasalis. Az arcprofil orthognath, mérsékelt alveoláris prognathiával. Az állkapocs a közepesnél magasabb. — Termet kisközepes.

Valószínűleg ennek a típusnak női változata a 64/b sír elég töredékes koponyája (8886 sz.), továbbá a 86. sírban (8890 sz.) levő gyermek (II. tábla).

Ez a jellegegyüttes megítélésem szerint azonosítható azzal a típussal, amelyet a szűkebb értelemben vett klasszikus „*Cro-Magnon*” rasszból lehet leszármaztatni. Az irodalomban dáli vagy fáli típus néven is szerepel, én előnyben részesítettem a *cromagnoid-A* (7) elnevezést. Feltűnik azonban a mi cromagnoidunk kisközepes termete. Úgy látszik azonban, Európa déli felében hosszúfejű *alacsonytermetű cromagnoid* változattal is számolnunk kell, mint azt PERRET (8) altendorfi szép neolith végi szériája tanúsítja, ahol a cromagnoid típusú férfiak termete szintén mindössze 163 cm. Megerősíti ezt a véleményt ANGEL „*basic white*” típusa, kétségbevonhatatlan cromagnoid vonásokkal és kisközepes termettel, amely Görögországban a neolittól a középkorig mint számottevő rasszelem kimutatható volt (9).

3. *Keskenyarcú dolichomorph* típus (n). Jellemzését a *bagi* lelet férfi koponyája alapján, töredékessége miatt, vázlatosabban adjuk meg. A koponya hosszú, keskeny, hyperdolichokran, felülnézetben ellipsoid; magas, curvocipital. Nyakszirti nézetben ház alakú. A homlok középszéles (tükörképi kiegészítés alapján!), középmagas. A szemüreg inkább alacsony, szögletes. A jobb maxilla hiányzik: Az állkapocs magas, igen erőteljes állcsúccsal.

Ide sorolható, ha nem is minden tekintetben, a 94. sír női koponyája (8893 sz.), továbbá a 34. sír igen jó megtartású fiatalkorú (16—18 éves, valószínűleg férfi) koponyája (8882 sz.), ez utóbbin azonban a fentebb említett brachykran jellegegyüttes vonásai is mutatkoznak (IV. tábla).

Az itt vázolt típus megfelelőit elsősorban a középső-bronzkori *Aunjetitzi* (Uneticei) műveltségű népesség keskenyarcú dolichomorph típusában kereshetjük, mint pl. a STOCKY (10) által közölt nagy összevont *csehországi* anyagban, továbbá a SZOMBATHY (11) által feldolgozott *gemeinlebarni* szériában. Bizonyára az északi típussal azonosítható, de a *magastermetű mediterránokat* sem zárhatjuk ki a lehetőségek köréből. Megjegyezzük még, hogy *Gemeinlebarne*-ban alacsonytermetű, gracilis, hosszúfejű típus is megállapítható volt (12).

Különálló helyzetet foglal el a 35. sír igen jó megtartású mesognath chamaerhin koponyája (8883 sz.), amelynek részletesebb morfológiai analízisébe, fiatal korára való tekintettel, nem bocsátkozunk.

Ezek szerint a részletesebb összehasonlításra alkalmas 11 egyénen belül 3 fő fajtaelemet különíthetünk el, lényegében véve egyforma arányban (4—3—3), egy esetben pedig a típus nem volt pontosabban meghatározható. Úgy érzem, nem lehet szótlánul elmenni az irodalomban néhányszor felmerült és a bronzkorban feltételezett „*keleti steppei hatások*” kérdése mellett. Keleti hatás

4. Kelebia, bronzkor — Fiatalkorúak

4. Beschreibende Merkmale von Schädeln Jugendlicher und Kinder aus der Bronzezeit. (Kelebia)

Sírszám Leltári szám	34. 8882	35. 8883	61. 8884	85. 8889	86. 8890	90. 8891
Koponya megtartása, életkora	Kitűnő megtartású cranium 16—18 é. (Juv.)	Kitűnő megtartású cranium 16—18 é. (Juv.)	Kitűnő megtartású cranium 10—12 é. (Inf. II.) Pathologikus	Kitűnő megtartású cranium 7—8 é. (Inf. II.)	Kitűnő megtartású cranium 12—14 é. (Inf. II.)	Jó megtartású cranium 5—7 é. (Inf. I.)
Norma verticalis	Pentagonoid	Pentagonoid	Kezdődő rendellenes varratcsontosodás elsősorban a lambdatájon	Sphenoid	Pentagonoid	Sphaeroid
Koponya általános jellemzői	Mesokran orthokran metriokran	Mesokran hypsikran metriokran	(Ultrabrachykan) hypsikran tapeinokran	Brachykan orthokran tapeinokran	Mesokran orthokran metriokran	Brachykan koponyaalap hiányos
Homlok Glabella	Stenometop kissé hajlott 2.	Eurymetop meredek, domború 1.	Stenometop meredek 1.	Stenometop domború, meredek 1.	Eurymetop meredek 1.	Stenometop, ívelt 1.
Norma occipitalis Prot. occ. ext. Proc. mastoideus	Ékalakú 0. Közepes	Bombaalakú 0. Kicsiny	Ékalakú 0. Kicsiny	Ékalakú 0. Nagyon kicsiny	Bombaalakú 0. Nagyon kicsiny	Bombaalakú 0. Nagyon kicsiny

Arc, felsőarc Fossa canina	Mesoprosop mesen 3.	Mesoprosop mesen 3.	Hypereuryprosop euryen 3.	Leptoprosop lepten 2.	Euryprosop mesen 3.	Mesoprosop mesen 2.
Szemüreg	Mesokonch kicsiny	Mesokonch kissé szögletes	Chamaekonch kissé szögletes	Hypsikonch kerek	Mesokonch kerekded	Mesokonch kissé szögletes
Orr	Leptorrhin orresontok vége letört 4.	Chamaerrhin orrgyök lapos 2.	Chamaerrhin orrhát egyenes, kiálló 3.	Chamaerrhin kissé hajlott, alacsony 1.	Mesorrhin orresontok vége letört 2.	Chamaerrhin kissé hajlott 1.
Orrtövis						
Arcprofil alv. prognath a	Orthognath 2.	Mesognath 2.	Orthognath 2.	Orthognath 2.	Orthognath 2.	— 1.
Állkapocs	Elég magas, állk. szöglet kissé kiálló	Alacsony	Nagyon alacsony	Középmagas	Középmagas	Középmagas
Megjegyzés	Mérsékelt lambda- táji lapultság, pterion benyomott	Jobboldalon os epiptericum. Mérs. lambdatáji lapultság	Jobboldalon os epiptericum. Pterion táj be- nyomott. Lamb- da táj kissé be- nyomott, patho- logikus és részben postmortális (?) torzulás	Pterion táj kissé benyomott	Os apicis. Kúpos nyakszirt. Pterion kissé benyomott	Os apicis. Pterion benyomott

alatt embertani (13) és régészeti közlések (14) is *mongoloid* hatásra gondoltak. Ez azonban antropológiai tekintetben nem igazolható, amire már GERHARDT (15) helyesen rámutatott. A régebbi (valószínűleg apriorisztikus) feltételezések ugyanis szem előtt tévesztették azt a tényt, hogy a bronzkorban az euráziai steppeövezetet egészen a minusszinszki medencéig (16) *europidok* uralják. Azt azonban — már embertani ismereteink alapján — sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, hogy *europid jellegű népesség* nem került-e keletről a bronzkorban hazánk mai területére. Östörténeti szempontból újabban JETTMAR világított rá a „keleti hatások” kérdésére (17).

Közleményem fő célja a vizsgálati anyag *taxonómiai elemzése* volt. Messzebb menő összehasonlításra nem is nagyon adódik lehetőség, tekintve, hogy Magyarországról egyetlen bronzkori embertani leletet sem közöltek részletesen. Ebben a tekintetben csupán BARTUCZ összefoglaló munkájában fellelhető (18) vázlatos jellemzésre vagyunk utalva. Szerinte a bronzkorban nagy etnikai

5. Kelebia, bronzkor — Hosszúcsontok méretei

5. Kelebia, Bronzezeit — Masse von Längsknochen

Sorszám	Leltári szám	Nem	Femur				Tibia		Humerus		Radius		Ulna		Termet
			legn. hossz		term. hossz		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
			jobb	bal	jobb	bal									
64/a	8885	♂	431	434	429	431	340	340	309	301	237	236	258	254	161
64/b	8886	♀	—	—	401	—	—	—	—	—	—	—	—	—	151
94.	8894	♀	397	397	394	394	—	—	—	—	—	—	—	—	150

változások következtek be, a megelőző korszakok „nyugalmához” viszonyítva. Új típusok váltják fel a hosszúfejű aeneolitikus népességet, amelyek közül — BARTUCZ szerint — az *alpi* a legjelentősebb, de kisebb arányban a *dinári* és a *keleteuropid* (az általam használt nomenklatura szerint: *cromagnoid-B*) típus is előfordul. Részletes magyar anyagközlés híján a környező területek anyagára alapozzuk az összehasonlítást, amelyekből természetesen csak óvatos következtetések vonhatók le. Fentebb már hivatkoztam a csehországi (STOCKY), a *gemeinlebarni* (SZOMBATHY) és a *nähermemmingeri* (BREITINGER) anyagra; a továbbiakban felhasználom a nyugati magyar határ közvetlen közelében levő és GEYER (19) által közölt kora-bronzkori *Hainburg-teichtali*, valamint az *Ehgartner* (20) által aprólékosan feldolgozott kis *oggau* szériát (6. táblázat).

Megállapítható, hogy Középeurópa korai bronzkorában részben a megelőző műveltség „*Glockenbecher*” (ill. *taurid*) típusa él tovább; *Nähermemmingerben* mint uralkodó típus, másutt mint lényeges alkotó elem. Nálunk szintén számottevő tényező.* A középső bronzkori *Aunjetitzi* kultúrára a keskeny és szélesarcú dolichomorf típusok döntő túlsúlya jellemző; ezek a mi anyagunkban is fellelhetők. Végeredményben tehát úgy látszik, hogy a *rövidfejű elem Magyarországon területén tovább élt, mint a tőle északnyugatra levő területeken.*

* Nem akarjuk lépten-nyomon hangsúlyozni, hogy ez a megállapítás nyilvánvalóan csak a vizsgált (és nagyszámúnak éppen nem mondható) anyagra vonatkozik

6. Bronzkor embertan-leletek összehasonlítása
6. Vergleich anthropologischer Funde aus der Bronzezeit

Lelőhely	Időszak	Szerző, közlés éve	Koponyajelző		Koponyajelző megoszlása					Főbb típusok
			N	M	x—70	70—75	75—80	80—85	85—x	
Hainburg	korai bronzkor	Geyer, 1930.	♂:5 + :5	—	—	—	1	1	3	„Glockenbecher” — laposarcú kerekfejű és dolichomorf típus
Csehország	„Aunjetitz”	Stocky, 1931.	98	70,9	40	42	9	7	—	Keskeny- és szélesarcú dolichomorf típusok
Gemeinlebarn	„Aunjetitz”	Szombathy, 1934.	♂:36 + :38	73,6 75,4	8 1	16 17	10 16	2 4	— —	Dolichomorf „Aunjetitzi” és mediterrán típus
Nähremmingen	korai bronzkor	Breitinger, 1939.	♂:10 + :8	86,6 86,8	—	—	—	5 3	5 5	Túlnyomórészben : dinári-alpi típus
Oggau	korai bronzkor	Ehgartner, 1948.	♂:4	—	—	1	1	2	—	Dinári, alacsonytermetű dolichomorf típus
Duna—Tisza köze	középső bronzkor	—	♂:2 + :5	—	1	—	1 2	— —	— 3	Brachykran (taurid), cromagnoid-A és keskenyarcú dolichomorf típus

IRODALOM

1. LIPTÁK, P.: Homokmégy-Halom avarkori népessége (La population de Homokmégy-Halom dans l'époque des Avars) — *Anthropologiai Közlemények (Biológiai Közlemények, Pars Anthropologica)*, IV. 1956, 25—45. — 2. MARTIN, R.: Lehrbuch der Anthropologie. Jena 1928. — 3. GERHARDT, K.: Die Glockenbecherleute in Mittel- und Westdeutschland. Stuttgart, 1953. — 4. JANKOWSKY, W.: Waren die Glockenbecherleute dinarischer Rasse? — *Anthropologischer Anzeiger*, VIII. 1932, 104—115. — 5. BREITINGER, E.: Die Schädel aus dem frühbronzezeitlichen Hockerfriedhof bei Nähermemmingen, Bez.-Amt. Nördlingen. — *Mannus*, XXXI. 1939, 484—537. — 6. KAUFMANN, H.: Étude anthropologique de deux squelettes de l'âge du Bronze trouvés près de Saint-Sulpice. — *Archives Suisses d'anthropologie générale*, XV. 1950, 23—39. — 7. LIPTÁK, P.: L'analyse typologique de la population de Képuszta au Moyen Âge. — *Acta Arch. Hung.* III. 1953, 314—319. — 8. PERRET, G.: Cro-Magnon-Typen vom Neolithikum bis heute (Ein Beitrag zur Rassengeschichte Niederhessens) — *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie*, XXXVII. 1938, 1—101. — 9. ANGEL, J. L.: A racial analysis of the ancient Greeks. — *American Journal of Physical Anthropology*, II. 1944, 329—376. — 10. STOCKY, A.: Praveké obyvatelstvo Čech. III. Lid únetické kultury (Les habitants préhistoriques de la Bohême. III. Crânes d'Unetice). — *Anthropologie*, IX. 1931, 225—275. — 11. SZOMBATHY, J.: Bronzezeit-Skelette aus Niederösterreich und Mähren. — *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (= MAGW)*, LXIV. 1934, 1—101. — 12. SZOMBATHY, J.: Kleinwüchsige Skelette aus bronzezeitlichen Gräbern bei Gemeinlebarn. — *MAGW*, LXI. 1931, 1—28. — 13. BENINGER, E.—MÜHLHOFER, F.—GEYER, E.: Das frühbronzezeitliche Reihengräberfeld bei Hainburg-Teichtal. — *MAGW*, LX. 1930, 65—140. — 14. MOZSOLICS, A.: Stepei hagyományok a magyarországi bronzkorban (Traditions des steppes à l'âge du bronze en Hongrie). — *Archaeologiai Értesítő*, s. 3. vol. VII—IX. 1946—1948, 63—74. — 15. GERHARDT, K.: Frühbronzezeitliche »rundköpfige Flachgesichter aus dem Osten«? — *Archaeologia Austriaca*, XII. 1953. — 16. (DEBEC, G. F.) Дебец, Г. Ф.: Палеоантропология СССР. — *Труды Инст. Этн.* IV. 1948. — 17. JETTMAR, K.: Mongolide Schädel in der Frühbronzezeit Mittel- und Nordeuropas? — *Archiv für Völkerkunde*, IX. 1954, 8—20. — 18. BARTUCZ, L.: A magyar ember (PRINZ, GY.—CHOLNÓKY, J.—TELEKI, P.—BARTUCZ, L.: Magyar föld, magyar faj, IV.) Budapest, 1953. — 19. GEYER, E. *MAGW*, LX. 1930, op. cit. — 20. EHGARTNER, W.: Vier frühbronzezeitliche Schädel aus Oggau, Burgenland. — *Archaeologia Austriaca*, I. 1948, 1—26.

BEITRÄGE ZUR ANTHROPOLOGIE DER UNGARLÄNDISCHEN BRONZEZEIT

(Zusammenfassung)

Von

P. Lipták

In Kelebia (Kom. Bács) dem Körösér-Bach entlang wurden im Frühling des Jahres 1954 als Ergebnis einer Fundrettungs-Ausgrabung von E. Zaloty 125 Gräber eines Gräberfeldes mit gemischtem Ritus aus der mittleren Bronzezeit (Vatya-Kultur) freigelegt. Neben den Brandgräbern kamen vereinzelt auch Skelettgräber vor.

Von den 25 Gräbern mit Skeletten konnten 14 Schädel (in 12 Fällen mit den Skeletten) gerettet werden. Von diesen waren 12 auch zur metrischen Untersuchung geeignet, u. zw. 5 Erwachsene (1 ♂, 4 ♀), 2 Jugendliche (juv.) und 4 Kinder (3 inf. II., 1 inf. I.). Der Zustand des Materials ist für die Funde aus der Bronzezeit sehr gut.

Bei dieser Gelegenheit geben wir auch Mitteilung über die anthropologischen Funde von Üllő-Löbpuszta (Ausgrabung von Tibor Horváth 1953) und von Bag (Ausgrabung von Amalia Mozsolics 1949). Die erste wird von A. Mozsolics in die mittlere, die letzte in die IV. Periode der Bronzezeit datiert.

Von der Analyse der einzelnen Merkmale können wir an dieser Stelle wohl Abstand nehmen; diese sind in den beigelegten Tabellen übersichtlich geordnet. Der Vergleich und die Auswertung der Merkmalkomplexe beruht vor allem auf den 7 besser erhaltenen Funden von Erwachsenen, es konnten jedoch auch die überraschend gut erhaltenen Individuen jüngeren Alters (10—20 Jahre) zur Hilfe herangezogen werden.

In unserem Material konnten ohne jede besondere Schwierigkeit 3 Typen unterschieden werden.

1. Das *brachykrane Element* (bre) wird ausschliesslich von Frauen vertreten. Bei deren Kennzeichnung haben wir den ausserordentlich gut erhaltenen Üllőer Fund zur Grundlage genommen.

Ähnlichen Charakters sind die Schädel Nr. 8888 und 8892 der Begräbnisstätte von Kelebia, bei welchen das Gesicht grösstenteils fehlt, sowie der Kinderschädel Nr. 8884 des 61. Grabes, bei welchem jedoch auch pathologische Änderungen (Überentwicklung der tubera parietalia) in Erscheinung treten.

Die brachykrane Komponente unseres Untersuchungsmaterials kann am ehesten mit dem »Glockenbecher«-Typus der früheren Autoren bzw. mit dem *tauriden* Typus von K. Gerhardt verglichen werden. Diesen Rassentypus hat der genannte Autor als den ausgeprägtesten Bestandteil der Glockenbecherkultur (*cultura del vaso campaniforme*) eingehend analysiert. Frühere Autoren identifizierten diesen Typus allgemein mit dem *dinarischen*; eine sehr klare Charakterisierung finden wir z. B. bei Jankowsky; Gerhardt empfiehlt jedoch die neutrale Bezeichnung »taurid«. Dieser Rassenbegriff enthält die dinarischen und vorderasiatischen (armenoiden) Varianten in gleicher Weise. Ziehen wir ausser den morphologischen Merkmalen auch die urgeschichtlichen Tatsachen in Betracht, so scheint nach diesem Autor der *tauride* Typus dem vorderasiatischen näher zu liegen.

Unser brachykranes Element weicht in gewisser Beziehung von Gerhardts »planoccipitalem Steilkopf« ab, so vor allem darin, dass die Nase nicht so hervorspringt, und im allgemeinen feinere Züge aufweist. Auch von anderen bronzezeitlichen Fundorten kommen ähnliche Formen zum Vorschein, so z. B. in dem von Breitingen in mustergültiger Weise bearbeiteten früh-bronzezeitlichen Material aus dem bayerischen Nähermemmingen; ferner verdient der von H. Kaufmann mitgeteilte, ebenfalls früh-bronzezeitliche, weibliche Schädel von Saint-Sulpice, erwähnt zu werden.

2. Der *Cromagnoid-A* Typus (crA) wird durch den Männerschädel Nr. 8885 des Grabes Nr. 64/a in der Grabstätte von Kelebia vortrefflich vertreten.

Als seine weibliche Variante kann wahrscheinlich der ziemlich fragmentarische Schädel des Grabes 64/b (Nr. 8886) sowie das Kind im Grab 86 (Nr. 8890) betrachtet werden.

Diese Gruppe darf unseres Erachtens mit jenem Typus identifiziert werden, welcher von der im engeren Sinne genommenen klassischen »Cro-Magnon« Rasse abgeleitet werden kann. In der Literatur wird dieser Typus auch als »Dalischer« oder »Fälischer«-Typus bezeichnet, wir gaben jedoch der Benennung »*Cromagnoid-A*« den Vorzug. Es fällt immerhin auf, dass unser Cromagnoid von untermittelgrosser Körpergrösse ist. Allem Anschein nach müssen wir jedoch im Süden Europas auch mit einer langköpfigen cromagnoiden Variante von *kleiner* Körpergrösse rechnen; dies wird durch die schöne Altendorfer Serie von Perret aus dem Spätneolithikum illustriert, wo die Körperhöhe der Männer vom Cromagnoid-Typus gleichfalls nur 163 cm beträgt. Diese Ansicht wird auch durch den »Basic White« Typus von *Angel* mit zweifellos cromagnoiden Zügen und untermittelgrosser Statur bekräftigt, welcher in Griechenland vom Neolithikum bis zum Mittelalter als bedeutendes Rasselement nachweisbar war.

3. Der *dolichomorphe* Typus mit *schmalem Gesicht* (n) wird durch den männlichen Schädel des Fundes von Bag vertreten.

Hierher können, wenn auch nicht in jeder Beziehung, der weibliche Schädel des Grabes 94 in Kelebia (Nr. 8893) sowie der guterhaltene Schädel im Grabe 34 (Nr. 8882) (wahrscheinlich eines Jünglings von 16–18 Jahren) gezählt werden; am letzteren treten jedoch auch die Züge des oben erwähnten brachykranen Typus in Erscheinung.

Die entsprechenden Parallelen zum hier umrissenen Typus können in erster Reihe im schmalgesichtigen dolichomorphen Typus der mittelbronzezeitlichen Population der Kultur von Aunjetitz (Unetice) gesucht werden, so z. B. in dem durch Stocky publizierten grossen zusammengefassten Material aus Böhmen, ferner in der von Szombathy bearbeiteten Gemeinlebarner Serie. Dieser Typus kann zweifellos mit dem nordischen Typus identifiziert werden, aber auch die Mediterranen von hoher Gestalt dürfen aus dem Kreise der Möglichkeiten nicht ausgeschlossen werden. Es soll noch bemerkt werden, dass in Gemeinlebarner auch ein dolichokranner *graziler* Typus von kleiner Körperhöhe festzustellen war.

Eine besondere Position nimmt der sehr gut erhaltene mesognathe chamaerrhine Schädel No. 8883 des Grabes 35 ein, mit dessen eingehenderer morphotypologischen Analyse wir uns jedoch mit Rücksicht auf das jüngere Alter nicht befassen wollen.

Somit können innerhalb der zum eingehenderen Vergleich geeigneten 11 Individuen 3 Haupt-Rassenbestandteile unterschieden werden, und zwar im wesentlichen in gleichem Verhältnis (4–3–3), während in einem Falle der Typus nicht genauer festzustellen war. Unserem Gefühl nach können wir an der Frage der in der Literatur mehrmals aufgetauchten, in der Bronzezeit vorausgesetzten Wirkungen der östlichen Steppenzone nicht ohne weiteres vorbeigehen. Unter östlicher Einwirkung wurde sowohl in anthropologischen als auch in archäologischen

Mitteilungen an mongoloide Wirkungen gedacht. Das ist jedoch in anthropologischer Hinsicht ungerechtfertigt, worauf schon Gerhardt mit Recht hinwies. Die früheren, wahrscheinlich aprioristischen Voraussetzungen liessen nämlich die Tatsache ausser acht, dass in der Bronzezeit die eurasische Steppenzone bis zum Becken von Minussinsk von Europiden beherrscht war. Ob jedoch eine Population europiden Charakters in der Bronzezeit nicht vom Osten her auf das Gebiet des heutigen Ungarns geriet, können wir auf Grund unserer heutigen anthropologischen Kenntnisse weder widerlegen noch bekräftigen. Von urgeschichtlichem Standpunkt beleuchtete neuerdings Jettmar die Frage der östlichen Einwirkungen.

Der Hauptzweck dieser Mitteilung war die *taxonomische Analyse* des untersuchten Materials. Ein weitergehender Vergleich ist auch kaum möglich, da aus Ungarn bisher kein einziger anthropologischer Fund aus der Bronzezeit ausführlich mitgeteilt wurde. Im Vorangegangenen haben wir uns bereits auf das tschechische Material (Stocky) sowie auf jenes von Gemeinlebarn (Szombathy) und Nähermemmingen (Breitinger) berufen; in unseren weiteren Ausführungen werden wir uns noch der in unmittelbarer Nähe der ungarischen Grenze befindlichen und von Geyer mitgeteilten früh-bronzezeitlichen Hainburg-Teichtaler, sowie der von Ehgartner ausführlich bearbeiteten kleinen Oggauer Serie bedienen.

Jedenfalls können wir annehmen, dass in der frühen Bronzezeit Mitteleuropas teilweise der »Glockenbecher« (oder tauride) Typus der vorangegangenen Kultur weiterlebt; in Nähermemmingen als vorherrschender Typus, anderswo als bedeutende Komponente. In Ungarn ist er ebenfalls ein wichtiger Faktor. Für die Aunjetitzer Kultur der mittleren Bronzezeit ist das entscheidende Übergewicht der dolichomorphen Typen mit schmalem und breitem Gesicht kennzeichnend; diese sind auch in unserem Material auffindbar. Im Endergebnis scheint es daher, dass das brachykrane Element auf dem Gebiete Ungarns länger fortlebte, als auf den nordwestlich davon befindlichen Gebieten.

I. tábla

Üllő-Löb puszta
Brachykran elem, nő

II. tábla

Kelebia

61. sír — 8884 sz.
10—12 éves (inf. II)

86. sír — 8890 sz.
12—14 éves (inf. II.)

III. tábla

Kelebia
64/a sír — 8885 sz.
Cromagnoid-A típus, férfi

IV. tábla

Kelebia

34. sír — 8882 sz.

Leptoprosop dolichomorf típus, 16—18 éves (juv.)